

5. PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Osobnost se vyznačuje:

- individualitou, **jedinečností**,
- organizovaností, **strukturací**,
- vývojem** na základě rozličných vlivů,
- konzistentností, **stabilitou chování**.

TEMPERAMENT

Základní dimenze temperamentu jsou **impulzivnost a tempo psychické činnosti**. K tomu přistupuje i **rychlost průběhu psychických procesů a pohyblivost** ve smyslu rychlosti, pomalosti atd.

Temperament představuje ty složky osobnosti, jež jsou **dědičné, týkají se emocionality**, jsou **vývojově stabilní a neovlivnitelné sociokulturním učením**.

TEORIE TEMPERAMENTU HEYMANSE A WIERSMY

G. Heymans a E. D. Wiersma (1906)

Tři dimenze temperamentu:

- Emocionalita versus nedostatek emocionality** – **emoční vzrušivost** projevující se přiměřeností emoční reakce, tj. její **silou** a přítomností nebo nepřítomností.
- Aktivita versus pasivita** – aktivní či pasivní **vztah k práci, k trávení volného času, k závazkům** (plní je okamžitě, odkládá plnění) atd.
- Primární funkce versus sekundární funkce** – převažující **primární funkce** znamená **okamžitou a silnou reakci** a současně její **rychlé odeznění**, zatímco převládající **sekundární funkce** znamená **počáteční slabou reakci**, jejíž síla **postupně narůstá a dlouho doznívá** i potom, co již podnět přestal působit

KRETSCHMEROVA TYPOLOGIE TEMPERAMENTU:

ERNST KRETSCHMER 1963

- Pyknický typ** – stavba těla je charakterizována **kulatými měkkými formami**, kulatou hlavou s krátkým krkem. Charakter se vyznačuje poměrně nekomplikovanou povahou a „**bipolárním uspořádáním temperamentu**“ – veselost, čilost – zádumčivost, těžkopádnost, cyklotym je **společensky založený, družný, bodrý, živý, pohodlný, prakticky založený, požitkářský**.
- Astenický typ** – stavba těla se vyznačuje **úzkými rameny a protáhlým trupem**, celkově **gracilní kostrou**, jsou to záhadné povahy s **nevypočitatelnými reakcemi**, jsou spíše **uzavření, plaší, ostýchaví, nespolečenští, přecitlivělí a chladní zároveň**.
- Atletický typ** – stavba těla se vyznačuje širokými silnými rameny, **plastickou muskulaturou na hrubé kostře**, relativně malou hlavou. Charakter je psychologicky **poměrně jednoduchý**, málo aktivní, poněkud **těžkopádný, sociálně neobratný**.

CLONINGERŮV MODEL TEMPERAMENTU

Robert Cloninger (1986)

1. Vyhýbání se poškození (Harm Avoidance)

Pesimistický, bázlivý, plachý, unavitelný – optimistický, odvážný, společenský, vitální.

2. Vyhledávání nového (Novelty Seeking)

Zkoumající, impulzivní, výstřední, dráždivý – opatrný, rigidní, uměřený, stoický.

3. Závislost na odměně (Reward Dependence)

Citový, otevřený, vřelý, účastný – kritický, odměřený, netečný, nezávislý.

4. Perzistence (Persistence) – vytrvalost, důslednost, neústupnost, urputnost

Horlivý, pevný, ctižádostivý, perfekcionista – apatický, nestálý, vzdávající se, pragmatik.

SCHOPNOSTI

Psychofyzické **dispozice k výkonu** se nazývají **schopnosti** – je to úhrn psychických podmínek, které jsou **nutné k provedení nějaké činnosti** – patří k nim vedle specifických, například **technických schopností**, také **fantazie, paměť** a další. Schopnosti jsou obvykle pojímány jako **naučené, získané dispozice** na rozdíl od **nadání**, které je považováno za **vrozený předpoklad** k výkonu. **Schopnosti** jsou pak chápány jako zkušenosti, například **školením či výcvikem, rozvinuté nadání**.

Nejednotně je chápán **talent**, buď jako **mimořádné nadání**, nebo jako mimořádné schopnosti.

Velmi široce jsou chápány **vlohy** jako **vrozené** morfologické nebo **funkcionální difference** uplatňující se v **určitém výkonu**, například **hudební vlohy**, které jsou spojovány s hudebním sluchem, vrozenou schopností rozlišovat hudební tóny, a s dalšími vlastnostmi. **Vlohy** se v průběhu vývoje vlivem zkušenosti mohou, **rozvíjet** v předpoklady k výkonům a výkonovým systémům, činnostem.

Pojmy **vlohy a nadání** se významově **zaměňují**, respektive **nadání** je chápáno jako **mimořádně velká vloh**a.

INTELIGENCE

Intelligence jako **dispozice k řešení problémů** se projevuje především **vlastnostmi myšlení**, podstatou **řešení problémů** je **chápaní vztahů mezi prvky** problémové situace, ať už jsou to **konkrétní problémy fyzické** (porucha na automobilu), nebo **abstraktně teoretické**.

- a) Schopnost **učit se a těžit ze zkušenosti**.
- b) Schopnost myslet, abstraktně uvažovat.
- c) Schopnost **přizpůsobit se změnám** každodenního světa.
- d) Schopnost **motivovat sebe sama** k efektivnímu řešení úkolů.

I v oblasti intelligence se bere v úvahu **vztah faktorů dědičnosti a prostředí** (výchovy), ale opět nejednotně, protože váhu těchto faktorů nelze bez problémů empiricky prokázat. Obecně se soudí, že **s přibývajícím věkem vlivu dědičnosti ubývá**, tj. stále více se **uplatňuje zkušenost** formovaná určitým prostředím. **Korelace intelligence jednovaječných dvojčat** žijících odděleně byla podle různých výzkumů 0,69 až 0,78. Eysenck dospěl k závěru, že **vliv dědičnosti na inteligenci** měřenou testy **70 – 80%**.

IQ = mentální věk / chronologický věk x 100 (William Stern)

THORNDIKEOVA TEORIE INTELIGENCE

Thorndike

1. **Konkrétní inteligence** – schopnost chápat **vztahy mezi objekty** a manipulovat s nimi, vázaná především na **obrazově názorné myšlení**.
2. **Abstraktní inteligence** – schopnost **chápat a operovat s verbálními a jinými symboly**, opírající se především o **pojmově logické myšlení, matematické myšlení** a další formy vysoce abstraktních operací.
3. **Sociální inteligence** – schopnost **moudrého jednání v mezilidských vztazích**. V oblasti sociální inteligence se uplatňují zcela **specifické verbální a behaviorální**, ale také **percepční schopnosti** (především schopnost **psychologicky přiměřeně posuzovat druhé osoby** a na základě tohoto posouzení psychologicky **přiměřeně s druhými jednat** – obě tyto schopnosti nemusí být v souladu, neboť jsou jedinci, kteří vědí, jak psychologicky správně jednat s druhými, ale **nejsou toho schopni pro určité osobnostní bariéry**, např. pro výraznou introverzi). Sociální inteligence **prodávače** je poněkud jiná než sociální inteligence **učitele** nebo **vojenského velitele**.

Vysoká úroveň **konkrétní i abstraktní inteligence** nekoresponduje vždy s vysokou úrovní **sociální inteligence**.

GARDNEROVA TEORIE ROZMANITÝCH INTELIGENCÍ

Howard Gardner – 1983

Gardner předpokládá existenci **sedmi (později osmi) nezávislých typů inteligence**, které mají **vlivem dědičnosti a prostředí** u různých lidí odlišnou úroveň. U každé **normální osoby** by se však **měly v určitém rozsahu rozvinout**. Jednotlivé **inteligence** na sebe **vzájemně působí a jedna na druhé staví**.

1. **Lingvistická inteligence** – schopnost **rozumět řeči, mluvit, číst a psát** (spisovatelé).
2. **Logicko-matematická inteligence** – projevuje se při **vědeckém myšlení**, zejména při **řešení logických problémů, odvozování důkazů a provádění výpočtů** (filozofové, matematici).
3. **Prostorová inteligence** – projevuje se **dobrou orientací v prostoru** a **snadným vytvářením vizuálních představ** (architekti, navigátoři).
4. **Muzikální inteligence** – uplatňuje se při **zpěvu, komponování či hře na hudební nástroje** (skladatelé, hudebníci).
5. **Tělesně-pohybová (kinestetická) inteligence** – schopnost **užívat své tělo** nebo jeho části k **provádění cílevědomých a obratných pohybů** (tanečníci, sportovci, chirurgové).
6. **Intrapersonální inteligence** – schopnost **rozumět sobě samému, chápat své myšlenky, emoce a činy** (mistrů zenového buddhismu).
7. **Interpersonální inteligence** – schopnost **rozumět druhým lidem a mezilidským vztahům** (psychoterapeuti, učitelé, obchodníci, politici).
8. **Přírodní inteligence** – schopnost **rozumět vzorcům**, které se vyskytují v **přírozeném světě přírody**.

Standardní **intelligenční testy** měří pouze **první tři typy inteligence** (lingvistickou, logicko-matematickou a prostorovou), což Gardner považuje za nedostatek, protože **spektrum lidských schopností je mnohem širší**. Někteří lidé měli ve škole **velmi špatné známky** a přitom jsou to například **geniální vědci nebo hudebníci**. **Oddělené měření jednotlivých inteligencí** by mohlo školám i jednotlivcům nabídnout **široký profil schopností**, což by usnadnilo **vzdělávání i výběr vhodného zaměstnání**.

EMOCIONÁLNÍ INTELIGENCE

S termínem **sociální inteligence** se do značné míry **překrývá pojem emocionální inteligence**, je to pojetí, které **přisuzuje emocím funkci poznávání zvláštního druhu** – Daniel Goleman prohlásil, že **emocionální inteligence je důležitější než inteligence kognitivní**, protože se více uplatňuje v **mezilidských vztazích**.

Emocionální inteligence má tři složky:

1. **Správná verbalizace vlastních emocí.**
2. **Správná identifikace emocí druhých lidí.**
3. **Regulace vlastních emocí.**

Emoce se tu uplatňují ve své **hodnotící funkci**.

CHARAKTER

Charakter – systém **motivačních vlastností**, které jsou **individuálně příznačné** pro daného člověka, postihují **individuální zaměřenost, hodnotovou orientaci a postoje**; vytváří se v **průběhu života** jako **výsledek vzájemného působení jedince a sociálního prostředí** (socializace) v podobě **interiorizace do „JÁ“**, jeho součástí je souhrn **psychických vlastností**, které se zakládají na **morálním přesvědčení** a projevují se v **mrvní stránce chování a jednání**.

Osobnostní vektory charakteru:

- a) **Morální stabilita** – způsobilost **respektovat morální kodex** bez zřetele k **osobnímu uspokojení**.
- b) **Síla ega** – způsobilost přiměřeně (**realisticky**) **vnímat, myslet, cítit a chtít**, být emočně **vyrovnaný a prostý konfliktů**.
- c) **Síla superega** – **soulad chování** s vlastními vnitřními **morálními principy**.
- d) **Spontaneita** – tendence **vyjadřovat v chování své city** a snahy, **netlumit** jejich projevy.
- e) **Přátelskost** – generalizovaný **postoj přichylnosti** k ostatním lidem.
- f) **Komplex trestuhodnosti** – způsobilost **pociťovat odpor a úzkost** při vynoření se společensky dezaprobovaných (**nemorálních**) impulzů (**představ, myšlenek, pocitů**).

CLONINGERŮV MODEL CHARAKTERU

V **90. letech 20. století** Cloninger zformuloval strukturální model pro výklad osobnosti jako celku. Mimo pojmu temperament, který vztahuje k dědičným, vývojově stabilním a emočně založeným rysům osobnosti, zavádí pojem **charakter**, jímž označuje **vědomou reflexi sebe a soudy o vlastní osobě a s nimi spojené intencionální (volní) chování**.

Cloninger rozlišuje **tři charakterové rysy**:

1. **Sebeřízení** (Self-directedness) – vlastní **představa o sobě** a s ní spojené **seberegulační mechanismy**, tradičně označované jako **sebepojetí** (Self-concept).
2. **Kooperativnost** (Cooperativeness) – pojetí **vztahů s druhými lidmi**.
3. **Sebepřesazení** (Self-transcendence) – představa o **vlastní účasti ve světě jako celku**.

Cloningerův dotazník **TCI – Temperament and Character Inventory**.

RESILIENCE

Resilience předpokládá konstelaci dvou faktorů:

- Vystavení **nepříznivým podmínkám** či okolnostem.
- **Úspěšná adaptace** na tyto okolnosti nebo podmínky.

Vysoce rizikové faktory:

- **Chudoba** (nezaměstnanost rodičů).
- **Střední až těžké perinatální komplikace** (dlouhodobá absence péče v prvním roce života, umístění do pěstounské péče nebo ústavní výchovy).
- **Vývojové nepravidelnosti a zpoždění** (vážné a opakované dětské nemoci, opakovaná změna bydliště a školy).
- **Genetické abnormality a psychopatologie v rodině** (chronická choroba rodiče, duševní choroba rodiče, sourozenec s handicapem či problémovým chováním, chronické rodinné neshody, absence otce, smrt sourozence, rozvod rodičů a příchod nevlastních rodičů do rodiny).
- **Zcitlivující či oslabující faktory** – charakteristiky, které činí jedince zranitelnějším, je-li vystaven rizikovým faktorům.
- **Protektivní faktory** – charakteristiky, které v interakci s nepřízní či protivenstvím redukují nebo eliminují potenciální negativní účinek rizikových faktorů – faktory, jež napomáhají resilienci.
- **Vývojové trumfy, vývojová aktiva, vývojové výhody** – faktory prostředí, které **zvyšují pravděpodobnost pozitivních výsledků**. Od protektivních faktorů se liší v tom smyslu, že projektivní faktory fungují ve vztahu k rizikovým jako nárazníky, jako **síly působící proti vlivu rizikových faktorů**. Vývojové výhody se pozitivně uplatňují bez ohledu na přítomnost rizikových faktorů.

- **Podmíněnost protektivních/ oslabujících faktorů** – některé vztahy jsou platné jen za určitých podmínek (např. příslušnost k minoritnímu etniku je obecně oslabující faktor, je-li však přítomna současně hrdost na příslušnost k tomuto etniku, jde o faktor protektivní).

Čtyři mýty, které stojí v cestě snaze o zlepšení resilience dětí:

- a) **Mýtus předurčení** – vede k představě, že **dítě nemá šanci vymanit se z tenat chudoby**, násilí a proher, které charakterizují životní pouť jeho rodičů, příbuzných nebo členů komunity, do níž náleží.
- b) **Mýtus nenapravitelného poškození** – vyvolává dojem, že negativní životní zkušenosti **zanechávají na lidech trvalá poškození**, která se v jejich životě projeví.
- c) **Mýtus o shodnosti** – vede k dojmu, že **závěry a hodnocení**, často založené na dotaznících, **poskytují o dítěti dostatečnou a správnou informaci**.
- d) **Mýtus, že „nakonec je to jedno“** – navozuje pocit, že **ke změně stejně nedojde** (protože k ní doposud nedošlo).

Vývoj dítěte je plastický, potenciál ke změně je velký a dynamický a největší chybou je dítě zaškatulkovat a činit předčasné závěry. Pečující osoby mají **v dítěti hledat talent a sílu**, protože v **prostředí, které je příznivé a podporující**, jsou lidé schopni pozitivních změn a vybudování alespoň některých zdrojů resilience v průběhu svého života. Takový přístup napomáhá dětem a mládeži, aby se **sami stali aktéry svého snažení o nápravu**.

Tři skupiny protektivních faktorů:

1. Alespoň **průměrné kognitivní dovednosti** spolu s **dispozicí k příjemnému a sociabilnímu jednání**, které vyvolává vstřícnou reakci ze strany ostatních osob.
2. **Laskavé a vřelé vazby s dospělými**, jež umožní dětem, aby se u nich vyvinula **důvěra, autonomie a iniciativa**.
3. **Schopnost navázat kontakt se školním prostředím a s podpůrnými občanskými organizacemi**, jako je církev, mládežnické skupiny a jiné mimoškolní organizace, a opírat se o ně.